

Szikszainé Nagy Irma: A retorikai kérdés rövid tudománytörténete. Az alakzatok világa 3. Sorozatszerkesztő: Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001, 117 l.

1. A Szathmári Istvántól szerkesztett sorozat 3. füzetének témája a retorikai kérdés, aminek vizsgálata nagy és nehéz feladat. Emiatt is dicsérendő a szerző vállalkozása. Hogyan oldja meg feladatát? Először tisztázza a vizsgált fogalom tartalmát. Utána pedig a különböző tudományok, tudományágak sajátos szempontjainak segítségével világítja meg, majd – a szerző sajátos műszava szerinti – „tudománytörténet” fényében tárgyalja sajátosságait.

Vizsgálatainak célját így fogalmazza meg: „Dolgozatomban arra törekedtem, hogy számba vegyem az interrogatio (retorikai kérdés) két és félezer év óta használatos fogalmának a különböző tudományágakban szokásos értelmezését” (7). Arra is utal, hogy „egyrészt a szónoki kérdést szembeállítom a felvilágosítást kérő, úgynevezett valódi kérdő mondattal, másrészt elválasztom a kérdés többi alakzatától” (7). Céljának tekinti azt is, hogy a kérdéssel „foglalkozó diszciplínák megállapításainak szembesítéséből olyan következtetéseket vonok le, amelyek sok szempontú megközelítésből is érvényesek az interrogatióra” (7).

2. A szóban forgó retorikai alakzatnak sokféle értelmezését ismerjük. Ezekről tájékoztat a szerző gazdag ismeretanyaga alapján az első, a bevezető fejezetben (A kérdés mint ismeret tudakoló mondatfajta és mint funkcióját változtató jelenség 7–8). Ezt teljesíti ki a következő nagy fejezetben (A retorikai kérdés a különböző diszciplínákban 8–71).

Helyesen és meggyőzően világítja meg az értelmezési és az elnevezési nehézségeket, illetőleg az ezekből adódó problémákat: „Az elnevezésbeli nehézség azt is jelenti, hogy a terminológia együtt jár a fogalmi körök terjedelmének változó meghúzásával, és nyilvánvalóan ennek háttérében a retorikai kérdés fogalmával kapcsolatos tisztázatlanság bújik meg” (72).

Az elnevezésbeli sokféleséget a magyar nyelvű szakirodalomból vett példákkal világítja meg, amelyek hol egymás szinonimái, hol egymás alá rendelődnék, hol pedig egymástól teljesen függetlenek: kérdés, szónoki kérdés, költői kérdés, retorikai kérdés, interrogatio, cicerói kérdés, nem valódi kérdés, formális kérdés stb.

Ennél is fontosabb a szóban forgó fogalom értelmezése. A terjedelme miatt itt nem idézhető, de valóban a sok mindenről tájékoztató, sok szempontra kiterjedő, sok részletet tartalmazó meghatározása a második nagy fejezet végén olvasható (73). Szerintünk sokatmondó és valóban a lényegre sarkító az „összegzés összegzéseként” megfogalmazott értelmezés: „A retorikai kérdés az a kérdésalakzat, amely stiláris-retorikai fogásként kérdő formájú, de attól funkcióváltással együtt járó jelentésváltozása miatt eltérő szerepű, sajátos hanglejtéssel jelzett emocionális mondat/nyilatkozat” (108).

A szerző fontos megállapítása az is, hogy az említett funkciócsere kollektív érvényű. És az is, hogy egy tényleges „retorikai kérdés értelmezése a grammatikai szintről a retorizáltság szintjére vált át” (108). Minderre egy példa: Hányszor kértelek meg? Ez mint retorikai kérdés érzelmi indítékú, bosszankodást fejez ki (szórendje is más): Hányszor megkértelek?, azaz „Sokszor megkértelek! (93).

3. A második, a leghosszabb fejezetben a szerző sorra veszi a különböző tudományoknak, tudományágaknak a kérdésalakzatra vonatkozó megállapításait (A retorikai kérdés a különböző diszciplínákban (8–71).

Így például megtudjuk, hogy az irodalomelméletekben a retorikai kérdés esztétikai érték-többletet jelentő alakzatként szerepel. Fónagy a költői kérdést így határozza meg: „eredeti modális szerepét esztétikai funkcióval felcserélő kérdő mondat” (51). Továbbá a retorikai kérdés álkérdés a hermeneutikában (54), funkciófordulás a pragmatikában (55), felszólításenyhítő forma a diszkurzuselemzésben (64), mintanorma eleme a pragmatikai háttérű nyelvi illetenban (65), udvariassági formula a szociálpszichológiában (66) stb.

4. A harmadik fejezet (A retorikai kérdésről a tudománytörténet fényében 71–110) tartalma „a fontosabbnak vagy jellegzetesebbnek vélt álláspontok regisztrálásából, esetleg ütköztetéséből levonható tanulságok” összegezése (71), és mindez – ahogy a fejezet címéből is kiderül – a tudománytörténet fényében való megvilágítás.

A címben szereplő „tudománytörténet” műszóra, valamint a fejezet tartalmára gondolva spontán módon felmerülő kérdés az, hogy vajon a „tudománytörténet” nem vonatkoztatható-e az előző fejezetre is, ami következne az előző fejezet tartalmából, továbbá a füzet egészének címéből is. Ez persze nem retorikai, hanem pusztán informálódó, tudakozó szándékkal feltett kérdés.

Lényegében mit is vizsgál itt a szerző? Különböző elméletek, diszciplínák, részdiszciplínák megvilágításában bontja ki a retorikai kérdés sajátosságait, különíti el típusait, állapítja meg kü-

lönböző funkcióit, és így teremt kapcsolatot a kérdés más alakzataival és egyáltalán más retorikai eszközökkel. Így tárgyalja például a retorikai kérdés intonációs, szintaktikai, szemantikai, frazeológiai, logikai, pragmatikai stb. sajátosságait.

Ezt követi egy általánosító és mindenképpen produktív megjegyzése: „A retorikai kérdésről [...] nem lehet általánosságban kijelentéseket tenni, mert a különböző diszciplínák és eltérő elméleti keretek alapján más és más megállapítások alkothatók róla” (104). Ezt, valamint a fentebb sorra vett sajátosságokat (a retorikai kérdésnek a különböző diszciplínák révén felfedett sajátosságait) pragmatikai, kommunikációs megközelítés alapján, valamint a beszédaktus-elmélet szemszögéből világítja meg.

A stilisztika művelőit nyilván az (is) érdekli, hogy a stílus szempontjából a retorikai kérdésnek milyen sajátosságait említi meg. Ezek közül kiemelem azt, hogy a funkcióváltozás miatt a retorikai kérdésnek stilisztikai célú, stiláris értékű „többletet tulajdonítanak” (95). Ennek a stiláris értékű funkciótöbbletnek az igazolására a következő (kifejtett) példákat sorolja fel: nyomósítás, élénkítés, fordulatosság, érzelmi színezet, közvetlenség, változatosság, sűrítés, drámaiság, patetikuság (96). Végül stilisztikai vonatkozása van annak a megállapításnak is, hogy „a retorikai kérdés stiláris hatása azon a stílusrétegen, szövegtípuson, szövegműfajon múlik, amelyik felhasználja” (98).

Nyilvánvaló érdeme, hogy a sorra vett diszciplínák mellett eljut – ugyan meg nem nevezve – az általános tudományelméletig, amikor állítja, hogy a retorikai kérdés léte a nyelvekben univerzális sajátosságnak tartható (73), azaz – amiről alig beszélnek – a tudományok egyik általános kategóriáját képviseli, tehát a vizsgált alakzat retorikai univerzálé.

5. A szerzőnek itt ismertetett füzetében a retorikai kérdés sokféle megvilágításáról olvashatunk. Kevesen írtak ilyen alapos munkát erről a sokat vitatott retorikai alakzatról. Sok mindenben igaz egyszerűséggel és a tisztázás szándékával előbbre vitte a kérdésalakzat ügyét, de arra is gyakran utalt, hogy még sok itt a tennivaló, hogy ez az alakzat még sokáig a retorika egyik nagy és nyitott kérdése marad.

Egy másik érdeme a tárgyalás célzatos módjára vonatkozik. Vizsgálatainak értékelését összekapcsolhatjuk azzal, amit Kibédi Varga Árontól idéz: a retorika mint a rend keresése, nyelvi rendszerezés (105). Egy ilyen rendkeresésnek a szándéka nyilvánul meg egy nehéz feladat megoldási kísérletében, a tárgyalás módjában, az egyik leginkább rendezésre váró alakzatnak, a retorikai kérdésnek a vizsgálatában.

Valóban jól kivehető, hogy az idetartozó kérdések kifejtésében következetes célszerűség és rendszeresség érvényesül. És az is nyilvánvaló, hogy mindez a szerzőnek már évek óta ismert és produktívnak bizonyult elméleti alapvetésén nyugszik. Mindemellett meglep anyagismeretének gazdagsága. És ebben nem kis szerepet játszik egyik egykori egyetemi szakja, a klasszika-filológia.

Szabó Zoltán